

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

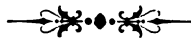
А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА проф. Унив. у Београду.

КЊИГА VI.

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
БЕОГРАД 1926—1927.

Hipoteza Lamanskoga o hazarskoj misiji sv. Ćirila.

1903.—1904. godine izašla je u Rusiji studija posvećena ćirilsko-metodskom pitanju, na koju, ako se ne varam, nije bilo obraćeno dovoljno pažnje. Govorim o raspravi akademika Lamanskoga, koja je naštampana u Žurnalu Ministarstva Narodne Prosvjete pod nazivom „Slovensko žitije sv. Ćirila kao religiozno-epsko djelo i kao historijski izvor“.¹⁾ Ukoliko mi je poznato, u Rusiji, osim jedinog Golubinskoga, koji je vrlo oštro kritikovao hiperkritičnu tendenciju ove radnje, nitko joj nije posvetio²⁾ opsežne recenzije. Isto tako i na zapadu osim Brücknera³⁾ i Lavrova⁴⁾, koji su kritički pretresli neke tvrdnje Lamanskoga, ovaj je njegov rad gotovo neopažen, tako da se vrlo rijetko nađe u novim radovima o sv. Ćirilu koja bilješka o zaključcima znamenitog slaviste. Međutim hipoteza Lamanskoga, koji sasvim originalno ocjenjuje historijsku vrijednost žitija i rekonstruira različne momente iz života svete braće, imala je nekoliko pristaša, te zbog toga nije izgubila svoj interes. Naročito u naše doba, kad je iznova ćirilsko-metodsko pitanje postalo savremeno pitanje slovenske nauke tako, da se svaki mjesec javlja po nekoliko radova posvećenih tome pitanju, mislim da neće biti suvišno progovoriti još nekoliko riječi o toj hipotezi, naročito kad ona dolazi od tako velikoga naučnoga autoriteta, kakav je bio akademik Lamanski.

1) „Славянское житіе св. Кирилла какъ религіозно — эпическое произведение и какъ историческій источникъ. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1903. IV.—VI., XII., 1904. III., V. Ako se ne varam, 1915. godine izašla je u Rusiji posebnim izdanjem. Izvod na njemačkom jeziku pod naslovom Vita Ciriilli u Archiv für slav. Philologie 1903. i 1906.

2) Извѣстія Императорской Академіи Наукъ 1907., часть XII., кн. 2.; „Приложение“ другом издању „Исторіи русской церкви.“

3) Archiv für slav. Philologie 1906.; Die Wahrheit über die Slavenzpostel. 1913.

4) Archiv für slav. Philologie 1905.

Pokojni slavista kaže, da „žitije sv. Ćirila“ kao i svako žitije — nije historijsko djelo, nego — religiozni roman, koji je u staro doba zamjenjivao naše historijske romane. Prema tome ne smijemo bez oštre kritike primati svaki njegov podatak. Nema sumnje, da je temelj panonske legende istinit, ali je zadaća povjesničara da pronađe taj temelj, te da ga očisti od pjesničkih primjesa, koje su bile stvorene autorovom maštom, a isto tako i od izmišljenih tendencioznih netačnosti, koje su se mogle pojaviti zbog autorove nakane: da *jednostrano* prikaže djelovanje sv. apostola: naime kao da su oni radili samo na prosvjećivanju Moravljana. Lamanski pokazuje, da su po riječima žitija solunska braća poznavala slovenski jezik od mladih godina i misli, da se ideja o propovijedi među Slovenima na njihovu jeziku rodila kod Ćirila mnogo ranije od moravske misije. On je mnogo prije počeo prevoditi sv. knjige na slovenski jezik, i čitav je život apostola bio ostvarenje ove njegove ideje. U takvom svijetlu na novi način rekonstruirao Lamanski saracensku i hazarsku misiju sv. Ćirila.

Svoju hipotezu autor dokazuje ovako. Poznato je svjedočanstvo Hrabrovo da su „писъмена“ bila pronađena „в лѣто отъ созданія мѣру 873г (6363.)“, t. j. po istočnom računu 855. godine. Po njegovu mišljenju pogriješno je tumačenje onih naučenjaka, koji smatraju 6363. godinu 863-om tvrdeći, da je Hrabar prepisao 6363. godinu sa zapadnog izvora, gdje je 863. godini bilo dodano 5500 godina po zapadnom računu. Lamanski govori, da ovom razlaganju protuslovi sam Hrabar, koji kaže, da je abeceda bila pronađena u doba Mihajla III. i njegove majke Teodore, koja je već 856. godine bila zbačena s prijestolja. Ako prema tome Hrabrova 6363. godina označuje 855. godinu, vrlo veliku važnost dobiva svjedočanstvo t. zv. „soluskog slova“, koje govori o Ćirilovu pronalasku slovenskog pisma prigodom propovijedanja kod makedonskih Slovena na Bregalnici, što se je dogodilo prije 858. godine.

Na osnovu toga Lamanski iznova rekonstruirao historiju saracenske misije filozofa. Panonsko žitije kaže, da je car Mihailo poslao k Saracenicima Konstantina, kad je on bio star 24 godine. Pošto je sv. Ćirilo umro 869. godine, u doba od 42 godine, lako je izračunati, da se rodio 827. godine, i prema tome 24. godina njegova života pada u 851. godinu. Ali, kako dokazuje Lamanski, ni ove godine, ni drugih bližih godina nije moglo biti saracenske misije, jer je u to doba Vizantija bila u neprijateljskim odnosima sa Saracenicima. Primirje je bilo sklopljeno tek 855. godine i te je godine bilo zaista poslano poslanstvo Arabima za izmjenu zarobljenika. S vizantijskim diplomatima putovao je Arabima

i Konstantin. Arapski povjesničar Tabari pripovijeda, da je na čelu grčkog poslanstva bio neki činovnik Georgije i da je s njim bila velika pratnja i mnogo slugu. Po svoj prilici to je onaj Georgije Polaša, koji je u žitiju spomenut kao saputnik Kostantina u saracenskoj misiji. Ta misija nije dakle imala religioznu zadaću, kako to veli žitije, nego je bila politička misija, kojoj se pridružio i Konstantin s nakanom, da propovijeda mnogobrojnim maloazijskim Slovenima. Autor Konstantinova žitija nije se brinuo o tačnosti podataka, o vremenu, cilju i okolnostima saracenske misije, nego ju je opisao sa svog gledišta kao pisac religioznog romana pretvorivši političko diplomatsko poslanstvo u vjersko-propovjedničku misiju.

Isto tako i za hazarsku misiju Lamanski tvrdi da u žitiju ima vrlo malo istine, već da skoro cijela pripovijest predstavlja produkt mašte autora. Po riječima žitija hazarski su poslanici molili, da im Grci pošalju „книжнаго мужа“, i obećali: „аще прѣприте еврея и срацыны, вашу вѣру приимемъ.“ Hazarski hagai, koji su od VIII. stoljeća bili izraelićani, nisu mogli davati Vizantincima takva obećanja. To bi mogao učiniti samo poganski vladar, koji se kolebao, kakvu će vjeru prigrliti. Zatim nijedan drugi izvor ne pripovijeda o pokrštenju Hazara u to doba, a ovakav događaj ne bi mogao ostati nezapažen u Carigradu. Na osnovu toga misli Lamanski, ako je poslanstvo i došlo u Carigrad iz Hazarije, da ga nisu poslali židovski Hazari, nego *njihovi slovenski podanici*. U takvom smislu govori i latinska legenda Gauderiha o putovanju Konstantina u *Hazariju*, koja se u IX. vijeku protezala od Kaspijskog mora do Karpatskog gorja. U to je doba ime Hazarije bilo geografski pojam, koji je pokrивao i oblast kijevskih Slovena. Ovi su zamolili u Carigradu za propovjednika i k njima je došao da propovijeda sv. Ćiril.

Tu misao dokazuje autor ovako. Kijevski Sloveni, koji su do druge polovice IX. stoljeća priznavali vrhovnu vlast Hazara, početkom druge polovice Istog vijeka dobili su nove gospodare Ruse-Normane. Ti su osvajači zajedno s pokorenim Slovenima 860. godine pod vodstvom knezova Askolda i Dira navalili na Carigrad, ali ga nisu mogli osvojiti, nego su samo opustošili carigradsku okolinu. Dostkora su uvidjeli, da su uzalud poduzeli napad. Kužne bolesti, koje su morale da se pojave, uništavale su njihovu snagu. U isto su vrijeme vidjeli hrišćane, gdje pred njihovim očima idu po gradskim bedemima pjevajući crkvene himne i slaveći svoga Boga. Mogla se kod njih roditi misao, da je zaista hrišćanski Bog jači od njihovih bogova i prema tome uzaludna je njihova nada na osvojenje vizan-

tijske prijestolnice. Razočarani vraćali su se kući, i još s puta (u Kijevu im to ne bi dopustili neznabošci) poslali su u Carigrad molbu, da im pošalju vjerovjesnika, koji će im propovijedati o hrišćanskom Bogu. Vizantijski dvor nije mogao da propusti ovu priliku da pretvori doskorašnje neprijatelje u saveznike, i zato je odmah poslao u Rusiju misiju, koja je pokrstila Ruse, kako o tome govore vizantijski suvremenici i izvori iz kasnijeg doba.¹⁾

Ta je „hazarska misija“ sv. Ćirila još krajem iste 860. godine prispjela u Herson, jer slovo o otkriću mošti sv. Klementa kaže, da je Konstantin našao te mošti 30. januara 861. godine. Ta misija vjerojatno nije imala samo religioznu zadaću: grčki su poslanici putovali u Hazariju, da se dogovore s haganom o zajedničkoj odbrani od skandinavskih došljaka, i s tim je poslanstvom došao sv. Ćiril, da se preveze u zemlju Askoldovih Rusa. Ovi nisu u to doba bili čisti Normani — već su bili dvojezični, koji su govorili i švedski i slovenski. Zato je razumljivo putovanje slovenskog apostola k Rusima. Još putem u Herson počeo je sv. Konstantin prevoditi sv. knjige na slovenski jezik i došao je tamo već sa završenim prijevodom, koji je pokazivao u Hersonu jednom Sloveninu, da vidi, koliko se poznati mu jezik makedonskih Slovena razlikuje od jezika istočno-slovenskih plemena. To je ona pripovijest žitija o čovjeku, koji je u Hersonu pokazivao apostolu jevanđelje i psaltir napisan „ruskim jezikom.“ Kasnije je redaktor panonske legende, Moravljanin, hotimice ostavio mjesto riječi „slovenski“ riječ „ruski“, da se ta bilješka ne bi protivila njegovoj izmišljotini o pronalasku abecede 863. godine za moravske Slovene. Došavši k ruskom knezu morao je Konstantin pobijati ži-

¹⁾ Patriarh Fokije u enciklici ist. episkopima, Konstantin Porfirogenit u historiji Vasilija I., Porfirogenitov nastavljaj, Zonara, Skilica, Kedrin, Glika, te neki ruski izvori iz kasnijeg doba. Pitanje o ruskom napadu na Carigrad 860. godine i o prvom pokrštenju Rusa ima dosta veliku literaturu. Glavni su radovi: Kunik „Berufung d. schwed. Rossen“ 1842. čar. X., istog autora „Извѣстія Ал-Бекри . . .“ 1873., Барсовъ, Константинопольскій патриархъ и его власть надъ русской церковью 1878.; Hergenröther „Photius“ II. 595.—597.; Регель „Analecta byzantino-russica“ 1891.; Меліоранскій Визант Временникъ“ 1893., X.; „Иловайскій Исторія Россіи“ I.; Архіеп. Макарій „Христіанство въ Россіи до Владиміра св.“ Голубинскій „Исторія русской церкви“ Prva polovica I. sveska, gl. 1.; Васильевскій, Византійскій Временникъ 1894., 258. 399.; De Boor „Der Angriff der Rhos auf Byzanz“ (Byz. Zeitschrift 1895.); Лопаревъ, „Византійскій Временникъ“ 1895. IV.; Васильевскій „Визант Временникъ“ 1896. I.; Васильевъ, „Византія и Арабы“ 1900. стр. 189. 199.; Ламанскій, Ж. М. Н. Пр. 1903. VI.; XII.; Παπαδοπούλο-Κεραμεύς „Визант. Врем.“ 1903. III.; Грушевскій „Исторія України-Руси“ I.; Пархоменко „Начало христіанства на Руси“ 1913.; Полонская, Журн. Мин. Нар. Просв. 1917. IX.

dovske i muslimanske propovjednike, koji su nastojali da obrate Ruse u svoju vjeru. Propovijed je bila uspješna; mnogo Slovena i Varjaga bilo je pokršteno i za tu novu hrišćansku koloniju bila je u Kijevu utemeljena episkopija, kako o tome govori savremenik događaja patr. Fokije.¹⁾

Uspomena na dolazak sv. Ćirila sačuvala se u Kijevu, te je anahronistički unesena u ljetopis kao besjeda Konstantina filozofa s Vladimirom svetim, jer ljetopisac nije znao, da je slovenski apostol sv. Konstantin i Konstantin filozof njegove legende ista osoba. O uređenju episkopije u Kijevu ljetopis ništa ne pripovijeda, jer se njezino stvaranje otpočelo u Kijevu za vrijeme poganina Olega, koji je dobio Kijev pogubivši Askolda i Dira. Ljetopisac se bojavao, da ne razdraži nasilnike Normane ističući svoje hrišćanske nazore i simpatije prema pogubljenom Askoldu. Međutim upravo ta šutnja ljetopisa potvrđuje činjenicu, da su Kijevljani pokršteni za Askolda. Ako se već za Olega sastavljao u Kijevu ljetopis na slovenskom jeziku, — bilo je ondje dakle ljudi, koji su prije Olega donijeli onamo slovenske crkvene knjige, a to se nije moglo dogoditi drugda, nego poslije Askoldova napada na Carigrad. Na takav je način znameniti slavista htio dokazati, da su istočni Sloveni kao i njihova južna i zapadna braća primili prve početke svoje prosvjete neposredno iz ruku slovenskih apostola — sv. Ćirila i Metodija.

Veliki ugled, koji s pravom uživa u slovenskoj nauci ime Lamanskoga, ne dopušta, da se ne osvrnemo na njegovu hipotezu, kako se god nevjerovatnom činila na prvi pogled. Naročito ako uzmemo u obzir, da još i sada nije posve riješeno pitanje o tome, kada je Konstantin započeo svoje misionarsko djelovanje među Slovenima, moramo priznati da hipoteza Lamanskoga nije izgubila svoj interes. Ona postaje još interesantnijom zbog onih korektura, koje Lamanski posve ispravno unosi u pripovijest o saracenskoj misiji.

¹⁾ Patr. Fokije u enciklici pripovijedajući o pokrštenju Bugara kaže, da ne samo ovi „promijeniše staro poganstvo na vjeru u Hrista, nego šta više... i Rusi, koji u okrutnosti i zvjerskom ubijanju sve ostavljaju za sobom; oni koji su osvojivši okolne stanovnike i zbog toga pomislivši o sebi previše dignuli ruke protiv Rimske države. — u sadašnje su vrijeme čak i oni promijenili ellnsku i nečistu nauku, koje su se držali prije, na čistu i neumjetnu Hrišćansku vjeru... i do takvog se stepena raspalila kod njih želja i revnost vjere, da su primili episkopa i pastira, i ljube vjeru hrišćana s velikom ustrajnosti i marljivošću“ (Encyclicia epistola ad arhiepiscopeales per orientem obtinentes“ u zborniku Fokijevih pisama po izdanju Montakucija Londini 1651. p. 58., po izdanju Valette Londini 1864. p. 178.).

Čini mi se ipak, da hipoteza znamenitog slaviste o hazarskoj misiji Konstantinovoј nije tačna.

U prvom redu nije siguran glavni osnov hipoteze, da je slovenska abeceda bila pronađena 855. godine. Spomenuli smo, da se navedena 6363. godina kod Hrabra može tumačiti na dva načina: kao 855. i kao 863., prema tome, da li ćemo od 6363 odbiti 5500 godina po zapadnom ili 5508 godina po istočnom računanju. Naravnije bi bilo očekivati, da je Bugarin Hrabar računao godine po istočnom načinu. Ali je isto tako vjerojatna i prva hipoteza — da je Hrabar prepisao 6363. godinu sa zapadnog izvora, kojim se poslužio kod sastavljanja svoga djela. Da se Hrabar zaista služio zapadnim izvorom, nesumnjivo je dokazao Jagić nalazeći znake zapadnog uticaja u Hrabrovu rječniku (npr. oblik „Растиць“ mjesto Rastislav).

Tekst je Hrabrove pripovijesti vrlo nejasan. Hrabar dokazuje, da je slovenska abeceda svetija i časnija od grčke, jer ju je stvorio „sveti muž“, a grčku — „еллини погани“; osim toga, ako zapitate grčke naučenjake, tko im je napravio pismo ili u koje doba, malo o tome znadu; ako pak zapitate slovenske naobražene ljude „кто вамъ есть писмена сотворилъ и книги прѣложилъ, то всѣ вѣдѣють и отвѣщаютъ — святѣи Костянтинъ преложи и Меоводъ братъ его епископъ моравскій, и аще вопросятъ, въ кое время, и отвѣщаемъ: во времена Михаила царя Греческаго и маѣере его Теодоры, иже православную вѣру утвердиста и поклонение честныхъ иконъ и а — ю недѣлю святаго поста православную взакониста по се момъ соборѣ мд (44) лѣта и въ времѣна Бориса князя Болгарска и Растисцица князя моравска въ лѣшо ошѣ созданія мира штар (6363).“ U drugim spisima dodano još „ѡри патриархъ Фошѣ“ i „ѡри князъ Блашенскомъ Коцелѣ“.

Lako je naći u ovim podacima protivrječnosti u hronologiji. Ako se pronalazak slovenske abecede dogodio za vlade Teodore, to se nije mogao zbiti poslije 856. godine, jer je *do te godine* Teodora vladala zajedno s Mihailom III. Ali tome se protive bilješke o „vremenu Fokija i Kocela“, jer je Fokije stupio na patrijarši prijesto 857. godine, a Kocel je postao blatenski knez 861. godine. U prvom dakle slučaju smijemo 6363. godinu držati samo za 855. dok u drugom — jedino za 863. godinu. Prema tome moramo ili poništiti vrijednost dvaju posljednjih podataka, koje ćemo morati držati za interpolacije (kako to čini Lamanski), ili protumačiti, na koji se način javilo kod Hrabra ime Theodore, koja nije vladala 863. godine.

Navedeni tekst Hrabrove pripovijesti uzeo je Lamanski iz bečkog rukopisa N 9. p. 347. U drugim rukopisima vidimo znatne razlike. Na primjer u bugarskom rukopisu 1348. god. stoji: „яко въ врѣмена Михаила цесаря грчѣска и Бориса кнѣзѣя блѣгарьска и Растица кнѣзѣя моравьска и Коцеля кнѣзѣя блатьньска, въ лѣто же отъ съзѣданія всѣго мира ꙗ҃ѣꙋꙋ“. Takva se redakcija s imenima *carica Mihajla III., Rastislava, Borisa i Kocelja* nalazi u većini rukopisa, samo što je u nekim bugarskim varijantama propušteno ime Kocelja. *U svima rukopisima ove redakcije carica Teodora nije spomenuta.*

Ali je zato spominju svi rukopisi ruske redakcije, na pr.: „по седмомъ соборѣ в ѿд лѣто, во времена Михайла царя греческаго и матере его Феодоры иже правовѣрную вѣру оутвердиста, при патриархѣ Фотиѣ въ лѣто князѣ Бориса болгарскаго и Растица кнѣзѣя моравска, и Костелѣ кнѣзѣя блатыньска...“ Нарокон većina ruskih rukopisa iza riječi „блатыньска“ dodaje: „в великое княженіе руское Рюрика погана суца и некрещена, за ѣк лѣт до крещенія рускія земли а от созданія миру в лѣто ꙗ҃ѣꙋꙋ, рускаѣ же землѣ крести сѣ от великаго Владимира князѣ кievскаго і всеа Русіи в ꙗ҃ѣꙋꙋ лѣто“¹⁾).

Uza svu nemogućnost da se provede u okviru ovog članka iscrpno kritičko poređenje raznih redakcija Hrabrova skazanija, možemo već na osnovi navedenih podataka izvesti potrebne zaključke.

Nije teško opaziti, da tekst, koji je izabrao Lamanski *nije najbliži izvorniku*: većina rukopisa — i to upravo bugarske redakcije — nemaju podataka o carici Teodori, ѿд godini, uspostavljenju štovanja svetih slika i svetkovanju prve nedjelje svetog posta. Mjesto toga u većini rukopisa nalazimo ime kneza Kocelja, čega nema u bečkom rukopisu. S druge se strane vidi, da *bečka redakcija stoji u vezi s docnijim ruskim variantama*, samo što su ruske redakcije još više zamrsile stvar: rečenicu o ѿд godini, koja se u bečkom rukopisu odnosi na uspostavljenje štovanja svetih slika, koje je izvršila Teodora 842. godine, ruska je redakcija prenijela na izum slovenskog pisma od sv. Ćirila¹⁾. Prema tome držim, da su svi podaci o carici Teodori

¹⁾ Razne variante Hrabrova skazanija vidi kod Jaglca „Разсужденія старины о церковно-славянскомъ языкѣ“ (Сборникъ II. отд. Имп. Акад. Наукъ „Издѣдованія по русскому языку. Спб. 1895.“)

¹⁾ Ova je rečenica vrlo nejasna. Ako bi se taj datum odnosio na pronalazak abecede, onda bi sabor, koji se ovdje spominje, morao biti 811. ili 819. godine. (44 godine prije 855. ili 863. godine), ali u to doba nije bilo nijednog sabora. Ako riječ „се момъ“ значи „седмомъ“, onda se ovdje govori o VII. ekumenskom saboru, koji se održao 788. godine. Ali 44. godina poslije tog sabora bila bi 832.,

umetnuti jednim od docnijih redaktora u tekst Hrabrove pripovijesti, koja je u svom početnom obliku imala samo imena cara Mihaila, kneza Borisa bugarskog, Rastislava moravskog i Kocelja panonskog, te na takav način tačno odredila kao najraniju granicu datuma izuma sl. pisma — 861. godinu — dolaska Kocelja na prijesto. Moramo, dakle, 6363. godinu Hrabrova skazanija smatrati samo 863. godinom.

Kako je nastao umetak o carici Teodori?

To bi se moglo protumačiti ovako. Spomenuli smo, da je zadaća Hrabrove pripovijesti — dokazati, da je slovenska abeceda svetija od grčke, koju su stvorili „еллини погани“. Zato Hrabar i navodi svu onu — tako reći — okolinu, u kojoj je radio sv. Ćiril. To su donekle njegovi saradnici: Metodije, episkop moravski, knez Boris — prosvjetitelj Bugara, knez Rastislav — krstitelj Moravljana i pokrovitelj sv. braće, knez Kocel — širilac hrišćanske vjere među panonskim Slovenima, napokon patrijarh Fokije — veliki autoritet istočne crkve. Jedino ime cara Mihaila III. Pijanice ne pobuđuje poštovanja u pobožnog hrišćanina. Da prikaže i njega kao čovjeka zaslužnoga za crkvu, nabraja autor bečke redakcije sve crkvene događaje, u kojima je Mihailo III. sudjelovao: uspostavljenje štovanja sv. slika i objavljivanje štovanja prve nedjelje sv. posta. Ali pošto je svakome bilo poznato, da je sâm Mihailo malo uradio na tom poslu, već njegova majka Teodora, morao je autor uz ime Mihailovo spomenuti i Teodoru kao raniju njegovu saradnicu, premda u doba postanka slovenske abecede ona nije više bila na prijestolju. Teodora dakle nije spomenuta ovdje kao savremenica sv. Ćirila, nego kao saradnica Mihaila, kojega je trebalo prikazati kao pregaoca za Hristovu vjeru.¹⁾ To sve, dakle, ne bi smetalo da držimo 6363. Hrabrovu godinu za 863., a u tom slučaju pao bi i glavni dokaz, na kojem Lamanski gradi svoju hipotezu.

S druge strane izgleda da je historijska vrijednost panonskog žitija veća od one, koju mu određuje Lamanski. Po njegovu mišljenju,

što opet nema smisla. Ne bi li bilo moguće pomisliti da je Hrabar pogriješno napisao МД мјесто НД (44 мјесто 54)? U tom bi slučaju 54. godina poslije sedmog sabora bila 842., a to je upravo ona godina, kad je crkveni sabor sabran od Teodore uspostavio štovanje sv. šilka i ustanovio svetkovanje prve nedjelje velikog posta.

¹⁾ Moglo bi se dovesti ovaj umetak u vezu s bilješkom bugarskog sinodika u zborniku Trnovskog Sabora 1211. godine: „Кириллу Философу, иже божественное писаніе отъ гръческаго языка на болгарскомъ прѣвожившому и просвѣтшоому льгарскіи родъ, новому другому апостоу, въ царство Михаила и Феодоры православніе царицы матере его, иже божественную црковь святыми иконами украсивших' и православіе утврдившихъ, вѣчная память“

u čitavoj pripovijesti o hazarskoj misiji jedini su tragovi istinskih događaja: pripovijest o nalasku mošti sv. Klementa, i bilješke o sastanku Ćirilovu s hazarskim vojvodom i s Ugrima. Sve je drugo — domišljanje autora. Od toga se brani sam autor žitija. Kaže, da je u žitiju skraćeno prikazao ono, što je sa svima potankostima opisano u 8 knjiga, koje je sastavio sv. Metodije — saputnik i saradnik Konstantinov u Hazariji.¹⁾ Lamanski ne vjeruje ovim riječima, nego hoće da ulovi autora u protivrječnosti: autor kaže, da je *skraćeno* ispriповijedao Metodijevu relaciju, ali, uistinu, pripovijest o hazarskoj misiji predstavlja *najveći dio* žitija. Ja ne vidim ovdje protivrječnosti. Autor žitija ne kaže, da prikazuje hazarsku misiju kraće od ostalih događaja Ćirilova života, nego da je *ukratko prikazao Metodijevu pripovijest*, koja je obuhvatala 8 knjiga. Nasuprot Lamanskomu mislim da upravo dužina pripovijesti o hazarskoj misiji potvrđuje, kako je zaista postojalo 8 Metodijevih knjiga, koje spominje žitije. U protivnom slučaju valjda bi i hazarska misija bila prikazana onako kratko kao i saracenska. Ako je zaista postojao neki izvor, koji je poslužio autoru žitija, zašto bismo sumnjali da je tu pripovijest napisao Metodije, kako to tvrdi žitije.

Prije svega žitije je napisano ne dugo poslije smrti Metodija, tako da je u doba njegova sastavljanja moglo još živjeti mnogo ljudi, koji su radili s njegovim učenicima; oni bi mogli prebaciti autoru njegovu laž o 8 Metodijevih knjiga, da ove nisu bile napisane. Zatim je upravo Metodiju, koji je pratio brata na njegovu putovanju k Hazarima, bilo najlakše opisati ovaj događaj. Lamanski osniva svoju sumnju o postojanju takvog djela na tome, što Metodije vrativši se iz Hazarije ne bi imao ni vremena, niti potrebe da piše iscrpnu relaciju o putovanju. Taj razlog ne čini mi se dovoljnim. Promatrajući pripovijest o hazarskoj misiji u žitiju možemo primijetiti, da se najopširnije pripovijeda tijekom disputa sa židovskim i muslimanskim bogoslovima, a i sam autor žitija kaže, da skraćuje ovaj dio Metodijevih knjiga — polemičke „besjede“ sv. Ćirila. Iz toga bismo mogli zaključiti, da je Metodijevo djelo bilo uglavnome polemički traktat, kakvih je u to doba bilo mnogo. Sjetimo se, da je upravo doba patrijarha Fokija i Ignatija bilo periodom najvećeg misionarskog djelovanja carigradske crkve, koja je pored Slovena htjela da privede

¹⁾ отъ многа же оубо се мы оукрашыше въ малѣ положихомъ, селико памяти ради, а иже хошеть съвршенихъ сихъ бесѣдъ искати истыхъ, въ книгахъ его обрящеть е, елико прѣложи оучитель нашъ архиепископъ Меѳодіе, раздѣль я на осмь словесъ.

hrišćanskoj vjeri i druge narode, tako da nije prezala ni od nasilnog obraćanja Židova.¹⁾ Možda je upravo u tu svrhu bilo potrebno patrijarhu Fokiju sastavljanje opširnog polemičkog djela protiv židova. Posve je razumljivo, da nitko nije mogao to učiniti spretnije i bolje od Ćirila, koji je u Carigradu bio jedan od najučinenijih ljudi, što se baš u to doba vratio iz misionarskog putovanja u zemlju židovskih Hazara. Ali, kako se u to doba Ćiril pripravljaio za propovijedanje u Moravskoj, bio je taj posao povjeren Metodiju, koji je pratio brata u Hazariji, te je bio dobro upućen u tok disputa. Vidimo, dakle, da je u Carigradu bilo potrebno sastaviti takvo djelo, o kojem govori autor Konstantinova žitija. Ako je pak takvo djelo postojalo i ako je autor žitija zaista imao u rukama Metodijevu pripovijest, — zašto bismo ga optuživali za svjesnu prevaru? Žitije ne daje za to dovoljno razloga.

Žitije kaže, da je od Hazara došlo u Carigrad poslanstvo s molbom, da im Grci pošalju muža književna za dispute sa Židovima i Saracenicima obećavši, da će prijeći na hrišćansku vjeru, ako filozof pobijedi židovske i arapske bogoslove. Lamanski kaže, da Hazari-Židovi nisu mogli poslati takvu molbu. Međutim je poznato, da je kod Hazara samo hagan sa svojim dvorom prešao u VIII. stoljeću na židovsku vjeru, dok je čitav narod i nadalje ispovijedao svoju staru pogansku vjeru. Moramo uzeti u obzir da je u IX. vijeku u Hazariji vladala najveća vjerska trpeljivost, tako da su i muslimani i hrišćani i neznabošci uživali u državi potpunu ravnopravnost sa židovima, živjeli po svojim običajima, imali svoje posebne suce, gradili u gradovima svoje hramove, čak su smjeli propovijedati svoju vjeru.²⁾ Prema tome nema ništa nevjerovatnoga, da je u atmosferi one kulturne borbe, koju su vodili u narodu propovjednici ovih triju monoteističkih vjera, hazarski dvor mogao priređivati dispute slične onima, kakove opisuje žitije. Takav se disput vodio na primjer kod obraćanja na židovsku vjeru vrhovnog hazarskog vladara u VIII. stoljeću, o čemu potanko pripovijeda hazarski izvor pronaden 1912. godine D-rom Schechterom³⁾. Nema

1) Vidi: H. Graetz, „Geschichte der Juden“ V., 2. Afl., Leipzig 1870. s. 273.; Kaufmann „Die chronik des Ahimaaz über die Kaiser Basilios I. und Leon VI. (Byzant. Zeitschrift VI. 1897. s. 100.—101.); Васильевъ „Византия и Арабы“ 1902.

2) O tome svjedoči žitije gruzinskog svetog Abo (Brosset „Additions et Eclaircissements à l'Histoire de Géorgie“ S. P. B. 1851. p. 132—136) i fakat postojanja hazarskih episkopija podređenih gotskoj eparhiji (Кулаковскій „Къ исторіи готской епархіи въ Крыму въ VIII. вѣкѣ“ Журн. Мин. Нар. Просв. 1898., II. 137.—202.).

3) Jewich Quarterly Review. Octob. vol. III. N 2. U ruskom prijevodu izdao je akad. Kokocev (Журн. Минист. Нар. Просв. 1913. XI.) i nedavno u originalu s ruskim prijevodom i kritičkom analizom prof. Brutzkus (Письмо хазарскаго еврея отъ X века. Берлин 1924.)

ništa nevjerojatnog i u tome, da su sami Židovi zamolili u Carigradu za hrišćanskog propovjednika pouzdajući se s jedne strane u svoje sile u borbi s hrišćanskom vjerom, a s druge računajući na pomoć hrišćana u zajedničkoj borbi protiv muslimana, s kojima su u to doba oni u Hazariji vodili najžešću kulturnu borbu. Da je to zaista bilo tako, potvrđuje činjenica, što je židovski dvor poslao u susret Konstantinu židovskog naučenjaka, koji je morao unaprijed proučiti polemička sredstva i bogoslovsku spremnost hrišćanskog propovjednika.

Napokon bi se moglo dogoditi još i to, da propovjednik nije bio pozvan upravo od *hazarskog vladajućeg plemena*, nego od jednog od onih mnogobrojnih hazarskih plemena, koja su još čuvala svoju neznabožačku vjeru. Hazarski car Josip na primjer u polovici X. stoljeća kaže, da na jugu stanuju 15 silnih naroda, kojih se stanovi prostiru do Derbenda, i da su mu podložni. Onoguri, Ujguri, Saviri, Kuturguri, Avari, Akatziri, Itimari, Saraguri, Berzileji, Holciati, Hvalisi i druga plemena¹⁾ prolazeći kroz južnu Rusiju, ostavljali su u kaspiskim stepama svoje dijelove, te je na takav način hazarski narod u IX.—X. stoljeću sačinjavao jedan vrlo komplicirani konglomerat turskih i finskih horda, među kojima su *Hazari* u užem smislu sačinjavali samo neznatnu manjinu. Pomanjkanje izvora ne dopušta, da potanko istražimo konstruktivnu ulogu tih plemena u Hazarskoj državi, ali znamo, da je težnja za autonomnim životom bila dosta jaka kod sastavnih elemenata Hazarije. Porfirogenit spominje napr. horde Kavarara, koji „spadaju u hazarski rod“, ali pobunivši se protiv „stare svoje vlasti“ odilaze s Madžarima na zapad. Nigdje se ne može razabrati u podacima o Kavararima, da su te tri *hazarske* horde bile pod uplivom židovske vjere — izgleda, da se oni nisu silno razlikovali od poganskih Madžara. Bilo je sigurno i mnogo još hazarskih horda, koje su čuvala staru vjeru i običaje. Bilo je među njima i velikih plemena, koja dolaze čak i u obzir međunarodne politike susjednih država. Takvo je naprimjer bilo pleme Berzileja, koje je (po Marquartu) stanovalo među Derbendom i Terekom uz kaspisku obalu²⁾ a igralo je nekakvu posebnu i dosta važnu ulogu u hazarskom političkom konglomeratu, kako na to upućuju izvori (Teofan, Mojsije Horenski, Jakut). Spomenuto je, da su sve monoteističke vjere nastojale, da prevedu u svoje krilo neznabožačka plemena³⁾. Prema

¹⁾ Vidi Marquart „Chronologie der alttürkischen Inschriften“ i „Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge“.

²⁾ Marquart „Streifzüge“ 489. — 492.

³⁾ Početkom X. stoljeća prešli su na pr. na muslimansku vjeru Volški Bugari. Kao zanimljiv trag mislonarskog djelovanja hrišćana među hazarskim

tome ne bi bilo nemoguće, da je sv. Ćiril putovao u Hazariju na poziv hagama jednoga od neznabožačkih hazarskih plemena, možda upravo onih hazarskih Berzileja, koji su stanovali na sjeveru od Kavkaza uz obalu Kaspijskog mora.

Zatim žitije pripovijeda, da je car poslao k Hazarima sv. Ćirila, koji se s bratom Metodijom i s carskom pratnjom uputio u Herson. Nakon toga se govori o lingvističkim studijama filozofa u Hersonu: on se uči *židovskom jeziku* — razgovornoj riječi i gramatici. Onda je našao jednog Samarićanina, koji je imao *samarićanskih knjiga*. I ove je nakon teške muke š Božjom pomoći pročitao Konstantin. Napokon je pronašao jevanđelje i psaltir „*роушькми писмены ѱисано*“ i našao čovjeka, koji je tim jezikom govorio, te je za neko vrijeme izučio i taj jezik.

Ti su podaci o lingvističkim studijama Konstantinovim izazvali najveće nepovjerenje Lamanskoga. On ih tumači ovako. Židovski jezik — to je filozofu savremeni razgovorni židovski jezik, koji je morao oduzeti Konstantinu vrlo mnogo vremena, da ga izuči u tančine, kako o tome govori žitije. Samarićanski jezik — to je stari jevrejski jezik, koji nije bio nalik razgovornom, te bi se morao proučavati zasebno. Od bilješke o ruskim knjigama načinio je Lamanski dva jezika. Pošto su se Rusima u IX. vijeku zvali Normani, ruski jezik, kojim je govorio Rus, morao bi u žitiju značiti skandinavski jezik. Ali pošto u to doba skandinavski narodi nisu imali svoje književnosti, to „ruske knjige“ žitija nisu bile napisane na švedskom jeziku, nego su (kako je to mislio Golubinski) mogle biti napisane na gotskom, koji se do IX. stoljeća čuvao u gotskoj crkvi na Krimskom poluotoku i bio razumljiv Normanima. Jezicima — *židovskom, starom jevrejskom, skandinavskom i gotskom* — koje je Konstantin učio u Hersonu, dodaje Lamanski još i *turski (hazarski) jezik*, o kojem po shvaćanju Lamanskoga govori Gauderihova latinska legenda. Naučiti tih pet jezika u roku od mjesec dana posve je nemoguće. Na osnovu toga Lamanski proglašuje autorovom izmišljotinom čitavu pripovijest žitija o lingvističkim studijama Konstantina, misli, da je sveti Ćiril učio samo dva jezika: hazarski (turski), o kojem govori Gauderih i slovenski, koji se u žitiju krivicom njegova autora promijenio u ruski.

plemenima sačuvalo se svjedočanstvo De Boorove Noticije (iz druge polovine VIII. vijeka), gdje je spomenuto postojanje hazarske mitropolije sa 7 podređenih episkopa, među kojima su navedeni episkopi nomadskih plemena Onogura, Huna, Hazara i Hvalisa. (vidi: Кулаковскій Къ исторіи готской епархіи въ Крыму въ VIII. вѣкѣ. Журн. Минист. Народн. Просв. 1898. II.)

Meni se to ne čini tako vjerojatno kako to prikazuje Lamanski. Židovski je jezik Konstantin mogao učiti još u Carigradu, gdje je bilo dosta ljudi, koji su poznavali jevrejski jezik (na primjer Konstantinov učitelj i pokrovitelj patrijarha Fokije). Svakako je taj jezik bio filozofu neophodno potreban radi disputa s hazarskim Židovima i nema ništa nevjerojatno u vijesti, da se Konstantin učio židovskom jeziku. Stare jevrejske (samarićanske) knjige našao je Konstantin u Hersonu i pokušao je, da se s njima upozna, jer bi mu i one mogle biti od koristi kod disputa. Pošto je poznao židovski jezik, nije mu bilo osobito teško pročitati i stari-jevrejski tekst, premda Konstantin nije proučavao stari-jevrejski jezik onako temeljito kao savremeni-hazarski židovski, bez kojega nije mogao putovati u Hazariju, gdje je židovski jezik bio službeni.

Najveću zagonetku u cijeloj pripovijesti čine jevanđelje i psaltir, pisani ruskim pismom. Ako ovdje „ruski“ označuje slovenski, zagonetka postaje još tamnijom, jer u to doba Sloveni još nisu imali svoga pisma. Ako „ruski“ znači normanski, jednako se stvar ne razjašnjava, jer ni Normani nisu u to doba imali hrišćanskih knjiga. Gotske crkvene knjige postojale su u to doba na Krimu, ali Grci su već odavna poznavali krimske Gote, te ne bi nazvali gotske knjige ruskima.¹⁾ Možda je zaista bilo u to doba u južnoj Rusiji pokrštenih Normana, koji su gotskim slovima prepisivali sv. knjige prevodeći ih na svoj jezik? Ili ima pravo Iljinskij, koji misli, da je u prvom originalu žitija koje je bilo napisano glagoljicom stajala riječ „проушьскыми“ (=franačkima) „писмены“, a to je bilo pretvoreno u „роушьскыми“ od prepisivača, koji nije razumio smisla te riječi. Svakako, bile te knjige pisane gotskim, švedskim, ili slovenskim (!) jezikom, — ako su došle u Konstantinove ruke, morale su ga zainteresovati, te je razumljivo, da je on potrošio nešto vremena i na razgledanje tih knjiga. Ali ne smijemo zaboraviti, da to nije bila njegova glavna zadaća, koja bi ga silila na duži boravak u Hersonu.²⁾

Što se pak tiče „hazarskog“ jezika, — nema sumnje, da je Lamanski pogriješio tvrdeći, da se sv. Ćiril učio turskom jeziku. Latinska legenda kaže, da u Hersonu „gratia discendi *linguam gentis illius* aliquantum demoratus.“ Riječi „linguam gentis illius“ označuju ne turski

1) Pregled svih hipoteza o ovom pitanju vidi u članku Iljinskoga u „Slavia“ Ročnik III. 45.—64. (Одинъ элизодеъ изъ корсунскаго періода жизни Константина Философа).

2) Žitje kaže, da je Konstantin „ruske knjige“ „вскорѣ начать чисти и сказовати.“

jezik jednoga od nomadskih hazarskih plemena nego službeni „hazarski“ jezik, o kojem govori i panonska legenda. To je židovski jezik, bez kojeg, kako smo rekli, nije Konstantin mogao putovati u hazarsko carstvo. Tamo u IX.—X. stoljeću hazarski vladari, činovnici i državnici nose židovska imena, dvorski su naslovi-židovski, hagani vode s inozemnim Židovima dopisivanje na jevrejskom jeziku. Na ovom su jeziku napisani svi sačuvani do sada hazarski izvori. Prema tome, ako je Konstantin zaista putovao u Hazariju, bio mu je u prvom redu potreban židovski jezik, što se vidi i iz daljeg razlaganja žitija: njemu u susret Hazari šalju židovskog naučenjaka, on vodi dispute ne s neznabošcima, nego sa židovskima bogoslovima. Zato Konstantin i proučava onako temeljito židovski jezik — gramatiku, razgovorni jezik¹⁾ i ponešto stari jevrejski. Ako pak Konstantin nije putovao k Hazarima, nego k Slovenima, kako tvrdi Lamanski, onda mu nije bio potreban ni židovski, ni turski jezik, za koji se Lamanski toliko zauzimao. Dopuštajući, da je Konstantin mogao upoznati židovski jezik još u Carigradu, vidimo, da mu za spomenute studije ne bi bilo potrebno boraviti godine u Hersonu. Ali je opet posve kriva misao Lamanskoga, da je sv. Ćiril boravio u Hersonu samo dva ili tri tjedna. On je tamo sakupljao podatke o moštima sv. Klimenta, tražio ih je i pronašao 30. januara 861. godine, putovao je po okolini — na primjer k onome „hazarskom vojvodi“, koji je opkoljavao „hrišćanski grad.“ I još jedno: možemo kao pouzdano uzeti, da je sv. Ćiril bio kod havana ljeti. On putuje tamo vodenim putem, koji je zimi smrznut, traži havana u njegovoj ljetnoj rezidenciji kod Derbenda, na povratku strada od žeđi „u pustinji.“ Prema tome je Konstantin boravio u Hersonu najmanje pet mjeseci, pošto je pronašao mošti sv. Klimenta. Ako pak dodamo još samo jedan mjesec ranije, — moramo Ćirilov boravak u Hersonu protegnuti barem na pò godine. To je dovoljno, da se čovjek dobro nauči mjesnom jeziku.

Ni drugi podaci žitija, koji se odnose na boravak apostola u Hersonu, ne pobuđuju sumnju o svojoj istinitosti. Žitije pripovijeda, na primjer, da je Konstantin putovao nekom hazarskom vojvodi, koji je opsijedao jedan hrišćanski grad te ga nagovorio da napusti opsi-

¹⁾ Naučio se „жидовьской бесѣдѣ и книгамъ, осьмь части прѣложь грамматики.“ Upravo ovaj podatak ulijeva Lamanskomu najviše nepovjerenja u historičnost žitija, jer u IX. stoljeću uopće ne bi mogla postojati takva židovska gramatika. Golubinski nasuprot dokazuje, da riječ *преложити* znači isto što i *изложити* — opisati, ispriповijedati, te prema tome navedena bilješka žitija kaže, da je sv. Ćiril za svoju potrebu po načinu grčke gramatike (8 dijelova) sastavio nacrt hebrejske gramatike.

jedanje. O takvim hazarskim napadima na krimske gradove govori X. glava Porfirogenitova spisa „De administrando imperio.“ Kako je Konstantin putovao haganu kao carski poslanik, posve je razumljivo, da je njegova pomoć u pregovaranjima s Hazarima bila vrlo potrebna hersonskim Grcima. Možda su i same hersonske vlasti poslale sv. Ćirila k hazarskom vojvodi. Na povratku od Hazara, kako govori žitije, „въ прѣвѣи часѣ молитвоу творящоу емоу нападоше нанѣ Оугри“, ali su ga pustili s čitavom pratnjom. I to je kratka, neizvještačena bilješka o istinitom događaju. Upravo su u to doba Madžari boravili u južnoj Rusiji, na sjeveru od Krima, te su, kako svjedoči arapski savremeni izvor,¹⁾ često dolazili na Krimski poluotok i odvodili slovensko roblje na prodaju u „rumske gradove.“²⁾ Možda je upravo takav nevoljnički karavan naišao na Konstantinov tabor i doznajući, da je on ugledni vizantiski činovnik, pustio ga ne želeći kvariti dobre odnose s hersonskim Grcima, koji su kupovali od njih slovensko roblje.

Zatim žitije pripovijeda, da je sv. Ćiril „въсѣдѣ же корабль поути се еть козарьскаго на мѣштское езеро на каспийскаа врата къавъкаискихъ горѣ.“³⁾ Ta se kombinacija Azovskog jezera s kaspijskim vratima i kavkaskim gorjem čini Lamanskomu absurdnom. Ali meni upravo ta bilješka služi kao najbolji dokaz vjerodostojnosti podataka žitija, jer posve tačno označuje maršrutu i konačni cilj hazarskog putovanja Konstantinova. Očividno je, da „kaspijska vrata kavkaskih gora“ nisu ni Itilj — hazarska prijestonica, smještena pri ušću Volge —, ni Darjalski tjesnac, jer Itilj stoji daleko od kavkaskog gorja, a Darjalski tjesnac-daleko od Kaspijskog mora. To su Derbendska vrata, arapski Bab el-Abwab-„vrata vratâ“, *Porta caspiae* kod Plinija i Svetonija, *Claustra Caspiarum* kod Tacita — tjesnac između Kaspijskog mora i kavkaskog gorja. Tamo se na sjever od Derbenda blizu stare hazarske prijestonice Belendžera nalazio grad Bejda, koji je služio hazarskom dvoru kao ljetna rezidencija.⁴⁾ Budući da je sv. Konstantin

1) Taj se izvor sačuvao u kasnijim kompilacljama, od kojih je najpotpunija Ibn Rostéha iz prve polovice X. stoljeća.

2) Хвольсонъ „Извѣстія... Ибнъ Даста“ Спб. 1871.

3) Prema redakciji kojom se služio Rački. Kod Pasterneka (*Dějiny slov. apoštolů*) navedene su razne varijante ovog mjesta: Каспийскаа врата къавкаискихъ горѣ по Lavovskom zgrpsko-slov. rukopisu, каспийскаа врата къавъкаискихъ горѣ по rukopisu Šafarika, каспийскаа врата къавъкажскихъ горѣ по prvoj staro-ruskoj redakciji I каспийскаа врата къавкасижскихъ горѣ по drugoj staro-ruskoj redakciji.

4) Marquart „Osteuropaische und ostasiatische Streifzüge“ Leipzig 1903. s. 18.—19.

putovao k Hazarima ljeti, nije u to doba mogao naći hazarski dvor u Itilju,¹⁾ nego samo na jugu u blizini Derbendskih vrata. To je dakle konačni punkt Konstantinova putovanja. Da se onamo preveze, morao se Konstantin iz Hersona uputiti lađom preko Azovskog mora (Meotsko jezero) do ušća rijeke Dona, gdje se nalazila hazarska tvrđava Sarkel.²⁾ Ona je branila zapadnu hazarsku granicu i od zadonskih nomada i od neprijatelja, koji bi došao sa Crnog mora. Ovdje su naprimjer 913. god. morale čekati ruske lađe dopuštenje od havana za prolaz Crnim morem kroz hazarski teritorij u Kaspijsko more.³⁾ Preko Sarkela vodio je važni trgovački put od Kaspijskog Mora u Kijev⁴⁾ i dalje preko Krakova i Praga u zapadnu Evropu.⁵⁾ Na taj je drum morao doći i sv. Ćiril, ako je htio putovati u unutrašnjost Hazarije prema Kaspijskom moru. Žitije, dakle, sasvim ispravno i tačno označuje da je apostol iz Hersona lađom preplovio Azovsko more i da se od Sarkela uputio velikom hazarskom suhom cestom prema Derbendskom klancu u Bejdu, gdje je ljeti boravio hazarski dvor.

Nema nikakvih protivrječnosti ni u onim podacima, koji se odnose na boravak Ćirila kod Hazara. Ususret Konstantinu bio je poslan židovski naučenjak „мужъ лукавый“, koji je već putem promatrao filozofa i ispitivao njegovu bogoslovsku spremu. Kod havana je

1) Car Josip u pismu k Hazdaju Ibn Šaprutu (doglavniku španjolskih Halifa u 1/3. stoljeća) pripovijeda, da carski dvor ljeti ne stanuje u prijestonici, nego putuje državom (Cassel „Der chazarische Königsbrief aus dem IX. Jahrhundert“ 1876.; „Еврейская библиотека“ VII. (1880). Isto potvrđuje Ibn Rosteh (Хвольсонъ „Извѣстія Ибнъ Даства... СПб. 187).

2) obično se drži, da je Sarkel bio sagrađen u blizini Donskog ušća, možda blizu sadašnje stanice „Aksajskaja“, koja stoji niže ušća Maniča (vidi Manojlović, „Studije o spisu De administrando imperio Konstantina Porfirogenita.“ Studija IV. Rad jugoslavenske akademije Br. 187. 1917. god. str. 25.).

3) O ovom ruskom pokretu u Tabaristan postoji velika literatura (vidi napr. Marquart „Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge“ Leipzig 1903., s 330—346.; Vestbergъ „Къ анализу восточныхъ источниковъ о восточной Европѣ“, Журн. Мин. Нар. Просв. 1908. II. 383. sqq. Kratki pregled — u tome članku „Руски оток“ Jugoslavenska Njiva 1925., br. 4. i „Трѣće руско племе“ Slavia. Ročnik V. 776.

4) Vidi „Ходаковскій „Пути сообщения въ древней Руси“ (Русскій Историческій Сборникъ I. кн. I. Москва 1897.); Брунъ „Слѣды древняго рѣчного пути изъ Днѣпра въ Азовское Море“ (Записки Одесск. Общества Исторіи и Древн. V.); Спицынъ „Торговые пути древней Руси“ (Сборникъ въ честь Платонова 1913.).

5) Hazarski car Josif piše Hazdaju, da ovim putem preko Praga dolaze njegovi listovi u zapadnu Evropu. (Cassel „Der Chazarische Königsbrief aus dem IX. Jahrhundert“ 1876.; „Еврейская библиотека VII. (1880) стр. 113.).

prvi put Konstantin bio primljen pri objedu, koji je bio priređen u počast vizantijskom poslaniku sv. Ćirilu. Za vrijeme ručka govorilo se o židovskom i hrišćanskom monoteizmu, svetom Trojstvu, utjelovljenju Isusa Hrista, „и тако разыдоша ся съ обѣда, нарекше днь, въ онѣже бесѣдоуютъ о вьсихъ сихъ.“ To je dakle prvi pripravní sa- stanak radi uzajamnog upoznavanja. Druga je „besjeda“ posvećena samom disputu, na kojem se raspravljalo o odnošaju jevrejske i hri- šćanske vjere i mnogim drugim pitanjima, koja se nisu mogla skraćeno prikazati u žitiju. Zato autor žitija i kaže, da ne može sve ovdje opisati, nego šalje čitaoca k Metodijevu izvještaju, o kojem smo govorili prije. Poslije tog disputa spomenuta je još jedna besjeda Konstantina „съ некнижною чадью“ — njegova propovijed prostom puku, koji je prešao u hrišćansku vjeru. Sa zahvalnim pismom, što ga je hagan na- pisao Mihailu III., vraća se Konstantin na Krim, gdje se bori s ostacima poganskih vjerovanja pa se poslije vraća u Carigrad.

Naveo sam ovdje svakome poznatu pripovijest o hazarskoj misiji sv. Ćirila, da iznova pokažem kako je jednostavno i dosljedno pripo- vijedanje žitija. To nesumnjivo dokazuje, da je njegov autor bio ili očevidad opisanih događaja ili je pisao po pripovijedanju svjedoka. Razumije se, da one citate i replike sv. Ćirila, cara Mihaila III., havana i drugih osoba, koje se pod navodnim znakom navode u žitiju, ne smiju reflektirati na priznanje njihove potpune vjerodostojnosti. Ume- tanje takvih po autoru iskonstruiranih govora u usta heroja bila je moda onog vremena, koja se javljala ne samo u žitiju, nego i u suhim historijskim djelima. Prema tome eventualna izmišljenost Konstanti- novih i drugih govora nipošto ne poriče vjerodostojnosti historijskih podataka panonskog žitija.

Ne vidim dakle razloga, koji bi nas prinuđavali, da poričemo historijsku vrijednost žitija i prema tome dopustili, da u hazarskoj misiji Konstantinovoju gledamo misiju upućenu kijevskim Rusima. Ni na jednom mjestu žitija ne vidimo ni najmanje aluzije na putovanje fi- lozofa u Kijev, a naprotiv toj se hipotezi protivi čitav niz podataka. Zašto bi normansko-slovenski knez Askold poslao u susret propo- vjedniku židovskog naučenjaka? Kako bi se na kijevskom dvoru u IX. vijeku javilo onakovo natjecanje Židova s Muslimanima, kakovo je opisano u žitiju? Na koji bi se način „kaspjska vrata kavkaskih gora“ dala pretvoriti u Kijev? Najjačim pak dokazom za vjerodostojnost žitija služi nam ona kratka t. zv. „latinska legenda“ episkopa Gau- deriha, čiju vrijednost Lamanski toliko uzdiže iznad žitija. Tamo se veli, da su u Carigrad došli „legati Cazarorum“ s molbom, da im se

pošalje propovjednik. Na drugom mjestu čitamo: „čuvši ono, što je bilo učinjeno od filozofa u *zemlji Hazara*, knez je Rastislav poslao caru poslanika.“ Gauderih govori samo o misiji k Hazarima.

Da može ove Gauderihove riječi okrenuti u svoju korist, izmišlja Lamanski vrlo komplikovano tumačenje. Kaže, da je Gauderih namjerno dopustio ovaj „diplomatski ispravak.“ Sabor 869. godine, koji je isključio iz crkve i anatemizirao Fokija i članove sabora od 867. godine, uništio je sve akte tog sabora i poništio sva episkopska imenovanja Fokijeva. Gauderih, koji je bio prisutan na tom saboru, nije htio kompromitovati Konstantina, postavljenog 861. godine od Fokija za ruskog episkopa, te zbog toga u svom djelu nije ni spomenuo Konstantinovu rusku misiju, nego ju je nazvao „hazarskom.“ To je u IX. stoljeću odgovaralo istini, jer je onda Hazarija obuhvatala čitavu oblast od Derhenda, Armenije i od Urala do Dunava i Karpata. Sve je to bila za Grka *χαζαρηκί*, za Normana — Gardariki, kamo je među ostalima spadala i oblast kijevskih Slovena.

Vidi se, kako je umjetno to tumačenje. *Prvo*: kada bi Gauderih zaista hotimice rusku misiju nazvao hazarskom, ne bi time oprovrkao vezu sv. Ćirila s Fokijem. Zajedno bi takvo izvrtnje fakta dalo protivnicima Ignatijevim novo jako oružje: dodalo bi zaslugama Fokijevim još jednu — pokrštenje Hazara. *Drugo*: nema nijednog izvora koji bi zaista čitavu spomenutu oblast od Urala do Karpata zvao Hazarijom, premda su razna plemena, koja su na tom teritoriju stanovala, plaćala Hazarima danak. Nasuprot se kod vizantijskih i kod orijentalnih pisaca baš oblast svakog plemena zove svojim imenom bez obzira na vrhovno hazarsko gospodstvo (Lebedija, Pačinakija i t. d.). Prema tome, kad bi se hipoteza Lamanskoga, potvrdila, imali bismo kod Gauderih *prvi* slučaj, da se oblast Kijevskih Slovena zove Hazarijom. To je još nevjerojatnije zbog toga, što se upravo u doba hazarske misije sv. Ćirila Kijevska oblast pod normanskim knezovima Askoldom i Dirom oslobodila od svake hazarske zavisnosti. Vrlo je smjela i autorova tvrdnja, da je skandinavski riječ Gardariki — „zemlja gradova“ — postala narodnim etimologisanjem od riječi „Hazariki“ (*χαζαρηκί*). Dodajemo još ovo: kad bi zaista i Gauderih i autor panonske legende svjesno pretvorili „rusku misiju“ u „hazarsku“, — kako je to moglo ostati nepoznato savremenim? Kako je to, da nijedan od učenika sv. braće, koji su svakako bili dovoljno obaviješteni o događajima iz života svojih učitelja, nije prigovorio ovoj izmišljotini? Međutim svugdje, gdje su se sklonili Metodijevi učenici,

nalazimo tragove istog predanja o hazarskoj misiji sv. Ćirila.¹⁾ Vrlo je rano panonsko žitije došlo i u Rusiju,²⁾ i sasvim je nerazumljivo, kako se u Kijevu nitko nije našao, tko bi čuvao uspomenu na dolazak slovenskog apostola, te ne bi ispravio podatke žitija o hazarskoj misiji. Svi ti razlozi — po mome mišljenju — nesumnjivo brane vjerodostojnost žitija i još jedanput osuđuju onu hiperkritičnu bakanaliju, koja se u naše doba upravo razmahala u historijskoj nauci, neoprezno i bez ljubavi gazeći staro predanje i turajući na njegovo mjesto vlastita mnijenja i sudove.

Hipoteza Lamanskoga, premda je izazvala vrlo oštru kritiku Golubinskoga,³⁾ nije ipak ostala bez sljedbenika. Kijevsku misiju u hazarskoj misiji sv. Ćirila vidio je Barac⁴⁾ i donekle Priselkov, koji je doduše tvrdio, da je teško lokalizirati podatke o Rusima IX. vijeka,⁵⁾ ali je ipak mislio, da je već u Askoldovo doba postojala u Kijevu episkopija⁶⁾. Posljednji put, ako se ne varam, našla je ova hipoteza potporu kod g-đe Polonske, koja ju je djelomice prihvatila. Ova istraživateljica vjeruje osnovnoj misli Lamanskoga: da su slovenski apostoli, koji su pokrstili panonske i moravske Slovence, morali tako isto i u svima drugim krajevima propovijedati Slovenima na slovenskom jeziku. Prema tome i hazarska bi misija u stvari morala biti slovenska misija. Ali nije moguće da bi se u Kijevu izgubila svaka uspomena na uređenje episkopije za Askolda, ako je ta episkopija bila tamo utemeljena poslije napada na Carigrad 860. godine. Teško je vjerovati, da bi se pod Hazarijom u žitiju razumijevao Kijev.

1) Naprimjer hrvatski ljetopis XII. vijeka kaže: „I pode (Konstantin) u Kozarliku, i ondje pripovida viru karstiansku“ (Arhiv, knj. I. br. 13. po Vatikanskom manuscriptu 7019. p. CVI.)

2) Vrlo je vjerojatno, da su učenici sv. braće došli i u Rusiju, jer se u Kijevu već početkom X. stoljeća razvijala slovenska književnost. Znamo na primjer, da su se već u Olegovo doba (možda krajem IX. vijeka) pisale prve historijske bilješke, koje su kasnije poslužile ljetopiscu. I Lamanski je sasvim ispravno primijetio, da ne bi bila razumljiva pojava na početku XI. vijeka takvih izvanrednih slovenskih stilista, kakvi su bili Ilarion, Jakov Mnih, Nestor, Luka Židjata i drugi, ako ne dopustimo, da se već zadugo prije njih javila u Rusiji hrišćanska vjera i slovenska književnost. (Журн. Минист. Народн. Просвѣщенія 1904. I. 162.)

3) Извѣстія Академіи Наукъ 1907., ч. XII., кн. 2.

4) „Критико-сравнительный анализъ договоровъ Руси съ Византіею, Кіевъ 1911.

5) „Очерки по церковно-политической исторіи Руси X—XII. вв.“

6) Recenzija na knjigu Parhomenka „Начало Христіанства“ Извѣстія Имп. Акад. Наукъ т. XIX., кн. I., стр. 366.

Zato g-đa Polonska pristaje uz Golubinskoga i druge naučenjake, koji misle da je napad na Carigrad 860. godine bio poduzet iz oblasti Azovsko-Crnomorskih Rusa, kod kojih je u Matrahi-Tmutarakaniji bila utemeljena episkopija. Oslanjajući se na autoritet naučenjaka, koji dokazuju davninu slovenske kolonizacije na Donu i dovodeći to u vezu s izvorima, koji pripovijedaju o ruskim napadima na obale Crnog mora u VIII.—IX. stoljeću, autor misli, da su ti „Tmutarakanski Rusi“ bili Sloveni, a da im je hrišćansku vjeru propovijedao sv. Ćiril 861. godine, za svoje t. zv. „hazarske misije“.¹⁾

Ostavljajući pitanje o nacionalnosti i historiji Tmutarakanske Rusije, jer ovo zanimljivo pitanje iz ruske historije ne dodiruje neposredno ćirilsko-metodsko pitanje, htio bih da progovorim nekoliko riječi samo o tome dijelu radnje gđe Polonske, koji se odnosi na pitanje hazarske misije slovenskog apostola. S gledišta je ruske historije njezina hipoteza svakako vjerojatnija od teorije Lamanskoga, jer ne izaziva glavnog prigovora: zašto se nije sačuvala nikakva uspomena o propovijedi sv. Ćirila i uređenju episkopije u Kijevu, ako je to povijesni fakat. Zatim ima mnogo podataka, koji govore, da je po svoj prilici, napad Rusa na Carigrad 860. godine bio poduzet iz oblasti Azovsko-Crnomorskih Rusa, kod kojih je zaista bila utemeljena episkopija u Tmutarakaniji. Ako je tako, onda je i dolazak ruskog episkopa onamo bio otprilike u isto vrijeme, kad i putovanje Konstantinovo u Hazariju. Napokon pošto je Tamanski poluotok, na kojem se nalazila ruska Tmutarakanska kolonija, dolazio pod vlast Hazara, i u VIII. stoljeću bio čisto hazarski kraj, ne bi bilo čudo, kad bi panonska legenda i Gauderih nazvali ovu zemlju Hazarijom. Ali sve to može igrati ulogu samo onda, ako vrijedi glavna tvrdnja Lamanskoga — da je panonsko žitije religiozni roman, čiji historiski podaci nemaju nikakve vrijednosti. Čini mi se, da je moj kratki pregled sadržine pripovijesti o hazarskoj misiji još jedanput pokazao, kako su dosljedni, jednostavni i vjerodostojni svi njezini podaci. U takvom slučaju, što će „Tmutarakanska hipoteza“ g-đe Polonske učiniti od „kaspijskih vrata kaskog gorja“, židovskog naučenjaka, poslanog filozofu ususret, disputa na židovskom dvoru, putovanja kroz pustinju i drugih podataka, koji se nikako ne dadu primijeniti na ruski Tmutorokanj?!

¹⁾ Къ вопросу о христіанствѣ на Руси до Владиміра. Журналъ Минист. Нар. Просв. 1917., IX., 49, 77.—78.